

Zygmunt Kruczek

zygmunt.kruczek@awf.krakow.pl

Wydział Turystyki i Rekreacji, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie

Rola turystyki w zachowaniu dziedzictwa przemysłu naftowego w Polskich Karpatach

Abstrakt:

Najstarsze na świecie zagłębie naftowe w polskich Karpatach kończy swoją działalność produkcyjną. Dawne kopalnie i destylarnie stały się zabytkami techniki, wiele obiektów wymaga rekultywacji. Szansą na ocalenie dziedzictwa przemysłowego i ochronę środowiska naturalnego jest turystyka przemysłowa. W artykule wskazano na tradycje górnictwa i przemysłu naftowego w polskich Karpatach, a jego dziedzictwo oceniono w kategoriach atrakcji turystycznych. Autor koncentruje się na możliwościach wykorzystania szlaków naftowych w rewitalizacji zabytków przemysłu naftowego dla potrzeb turystyki przemysłowej i równoważenia rozwoju regionu. Istniejące i projektowane szlaki wpisują się w system Europejskich Szlaków Dziedzictwa Przemysłowego. Dla karpackiego szlaku naftowego sporządzono analizę SWOT, wskazano na korzyści tworzenia szlaków dla środowiska naturalnego i lokalnych społeczności.

Słowa kluczowe: polskie Karpaty, zabytki przemysłu naftowego, rewitalizacja, szlaki kulturowe

Wprowadzenie

Pod koniec XX wieku turystyka stała się zjawiskiem masowym, niemal powszechnym, czymś, bez czego większość społeczeństwa nie wyobraża sobie życia. Mimo lokalnych wojen, zamachów terrorystycznych, epidemii, kataklizmów, takich jak trzęsienia ziemi czy tsunami turystyka na świecie rozwija się dynamicznie. W 2017 r., zdaniem ekspertów Światowej Organizacji Turystyki po świecie podróżowało ponad 1,326 mld turystów międzynarodowych, zaś wewnątrz krajowy ruch turystyczny szacowany jest na 4 mld osób [UNWTO Tourism Highlights, 2018]. Obecnie turystyka stała się ważną dziedziną gospodarki narodowej, szansą na rozwój kraju i aktywizację regionów.

Rozwój turystyki powinien być podporządkowany zasadom zrównoważonego rozwoju, czyli pozostawać w harmonii ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Zadaniem zarówno administracji państwowej, jak i samorządów lokalnych jest popieranie takiej turystyki, która jest przyjazna środowisku w regionach wiejskich i miejskich. Do takich form określanych mianem turystyki miękkiej (*soft tourism*) zalicza się turystykę ekologiczną, agroturystykę i turystykę aktywną oraz w wielu aspektach turystykę kulturową [Richards 2007, Derek 2010].

Turystykę kulturową definiuje się jako „wszystkie grupowe lub indywidualne wyjazdy o charakterze turystycznym, w których ma miejsce spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej oraz powiększenie ich wiedzy o świecie” [Mikos von Rohrscheidt, 2008]. Wyróżnia się wiele rodzajów turystyki kulturowej, wśród nich wymienia się również turystykę w obiektach dziedzictwa przemysłowego.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji tego zjawiska, zamiennie stosuje się pojęcia: „turystyka industrialna”, „turystyka poprzemysłowa”, „turystyka w obiektach poprzemysłowych” oraz „turystyka dziedzictwa przemysłowego” [Hewison, 1987, Robinson

2000, Handszuh 2005, Kowalczyk 2008, Derek 2010]. A. Mikos v. Rohrscheidt definiuje turystykę kulturową obiektów przemysłowych i technicznych jako „podróże turystyczne, ukierunkowane głównie na zwiedzanie historycznych lub czynnych obiektów związanych z wydobywaniem surowców, produkcją masową i techniką oraz krajobrazów przemysłowych, o ile aspektem wiodącym tych podróży lub głównym motywem ich podjęcia jest zapoznanie się z historią zakładów, obiektów i urządzeń lub historycznym rozwojem procesów technologicznych i produktów, albo przeżycie osobistego spotkania z przemysłem, produkcją i techniką w miejscach autentycznie związanych z ich historią i aktualną działalnością” [2008, s. 121].

Dokładny podział rodzajów turystyki związanej z przemysłem znajdziemy w pracy M. Kronenberga [2007], wyróżnia on:

- **turystykę przemysłową**, która „obejmuje aktywność turystyczną na terenach działających zakładów przemysłowych związaną z poznaniem obecnych procesów produkcyjnych”;
- **turystykę na terenach poprzemysłowych**, która „obejmuje aktywność turystyczną na terenach, gdzie dawna funkcja produkcyjna została zakończona, ale zachowane zostały z przeszłości ślady tej funkcji, np. budynki fabryczne”;
- **turystykę dziedzictwa przemysłowego**, która „obejmuje aktywność turystyczną na terenach, gdzie dziedzictwo stanowi główną atrakcję i jego poznanie jest głównym motywem wizyty turysty”.

Dziedzictwo przemysłowe stanowi wg T. Jędrysiaka „swoisty zapis historii cywilizacji, który przedstawia procesy techniczne oraz technologiczne. Historię przemysłu ilustrują w sensie materialnym budowle i struktury przestrzenne związane z określonym miejscem, powiązane z krajobrazem, a także zabytkowe maszyny i procesy technologiczne. Zabytki techniki coraz częściej są postrzegane jako element dziedzictwa kulturowego mający dużą wartość dla współczesnego i przyszłego pokolenia. [Jędrysiak 2011]. Dziedzictwo przemysłowe staje się elementem, który może przyciągnąć turystów i inwestorów, a tym samym jest szansą na rozwój miast i regionów [Naziębło 2008, Paluch 2014].

Uznanie obiektów techniki za zabytki minionej epoki, docenienie ich wartości kulturowych i artystycznych stało się impulsem do powstania i rozwoju turystyki przemysłowej. Wzrost znaczenia turystyki przemysłowej jest ważnym czynnikiem rozwoju regionalnego, wpływa na wzrost gospodarczy, może łagodzić skutki restrukturyzacji przemysłu na rynkach pracy poprzez tworzenie nowych miejsc w sektorze usług. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa technicznego do celów turystycznych sprzyja rozwojowi gospodarczemu zarówno w skali lokalnej, jak również w skali całego kraju. Szacuje się, że w skali świata dochody z turystyki industrialnej osiągają już 9 mld USD rocznie [Industrial Heritage, 2013]. Turystyka industrialna podnosi atrakcyjność turystyczną wybranych obszarów, a przez to wzmacnia potencjał gospodarczy regionów, jej rozwój wymaga jednak często przeprowadzenia procesu rewitalizacji terenów poprzemysłowych.

Rewitalizacja to proces przemian przestrzennych, społecznych i ekonomicznych w zdegradowanych obszarach, przyczyniający się do poprawy jakości życia mieszkańców, przywrócenia ładu przestrzennego oraz do ożywienia gospodarczego i odbudowy więzi społecznych [Kaczmarek 2001]. Powodzenie procesu rewitalizacji zależy od wielu czynników, m.in. od lokalizacji terenu poprzemysłowego, jego dostępności komunikacyjnej; wielkości obiektu, stanu i rodzaju istniejącego zagospodarowania; wartości historycznej budowli, ograniczeń konserwatorskich; statusu własnościowego terenu i budynków; rodzaju i wielkości istniejących funkcji towarzyszących przemysłowi, wielkości i statusu społeczno-ekonomicznej lokalnej społeczności; zagrożeń środowiskowych związanych z terenem; rodzajem i charakterem poprzedniego użytkowania, stopnia podatności terenu na przekształcenia [Domański 2001]. Proces rewitalizacji obszarów poprzemysłowych na

przykładzie miast Cork (Irlandia), Jeffersonville i New Albany (USA) oraz regionu Walonii (Belgia) opisuje M. Paluch [2014]. Najczęściej opisywana w literaturze jest rewitalizacja Zagłębia Ruhry, do niedawna największego okręgu przemysłowego w Europie [Derek 2010].

Celem artykułu jest prezentacja karpackiego dziedzictwa przemysłu naftowego oraz ocena możliwości rewitalizacji krajobrazu poprzemysłowego i zachowanych obiektów z czasów galicyjskiej gorączki naftowej w formie kulturowych szlaków turystycznych. Jest to istotne nie tylko ze względu na ograniczenie potencjalnej szkodliwości ekologicznej niszczących instalacji przemysłowych, ale i z edukacyjnego aspektu racjonalnego wykorzystania surowców oraz prowadzenia zrównoważonego rozwoju.

Punktem wyjścia do realizacji tego celu jest wykazanie pozytywnej roli turystyki w rozwoju zrównoważonym regionów, w których ma miejsce recepcja ruchu turystycznego. Zmiana przeznaczenia zabytków przemysłu naftowego wpłynie na nowe funkcje, ich wykorzystanie dla celów turystycznych powinno stać się elementem zrównoważonego rozwoju regionu i tym samym ochrony jego środowiska. Zabytki te, traktowane jako atrakcje turystyczne, powinny posłużyć do tworzenia tematycznych szlaków i związanych z nimi produktów turystycznych [Jansen-Verbeke, 1999].

Praca oparta jest na analizie światowej i polskiej literatury fachowej związanej z zabytkami poprzemysłowymi oraz turystyką przemysłową; ze szczególnym uwzględnieniem europejskiego dziedzictwa przemysłu naftowego i związanych z nim ośrodków muzealnych. Większość obiektów została zlustrowana przez autora w czasie wizyt turystycznych w tym regionie. Sporządzono również analizę SWOT dla projektu transgranicznego szlaku naftowego w polskich i ukraińskich Karpatach.

Dziedzictwo przemysłu naftowego w polskich Karpatach jako atrakcja turystyczna

Atrakcje turystyczne najkrócej zdefiniować można jako „*cokolwiek, co zaciekawia turystów* albo jako *miejsce charakterystyczne, często unikalne, np. naturalne środowisko, zabytek historyczny, takie wydarzenia jak festiwale i imprezy sportowe* [Goodall 1990]. W podobny sposób określa atrakcje turystyczne Swarbrooke [2002, s. 4], który stwierdza, że „*atrakcje turystyczne obejmują wszystkie elementy, które skłaniają turystów do opuszczenia domu*”. Znaczenie atrakcji dla tworzenia produktu turystycznego podkreśla produktowa definicja, mówiąca, że atrakcja turystyczna to „*miejsca i wydarzenia oraz obiekty oznaczone jako szczególne, mające zdolność przyciągania turystów i decydujące o tym, że wybierają oni dany obszar, a nie inny. Połączone z usługami turystycznymi tworzą produkt turystyczny*” [Kruczek 2011, s.18].

Współcześnie zabytki techniki są ważnymi atrakcjami turystycznymi. Obejmują one stare kopalnie, huty, warsztaty, budowle, konstrukcje, środki transportu, maszyny, narzędzia, instrumenty naukowe i wyroby szczególnie charakterystyczne dla dawnych i nowoczesnych form gospodarki, techniki i nauki. Międzynarodowe Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki zlokalizowane w Zabrze rozszerza pojęcie dziedzictwa przemysłowego o zjawiska ukształtowane w związku z produkcją przemysłową, takie jak styl życia, krajobraz, zwyczaje, tradycje, wydarzenia, twórczość artystyczna, zarówno z przeszłości, jak i współczesne [Turystyka w obiektach poprzemysłowych 2004].

Turystyka przemysłowa rozwija się dynamicznie, zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej, gdzie w wielu miastach o tradycjach przemysłowych, (Manchester i Birmingham w Wielkiej Brytanii, miasta Zagłębia Ruhry w Niemczech, industrialne dzielnicach Oslo, Berlina oraz Amsterdamu) obiekty poprzemysłowe zamienione zostały na turystyczne, handlowe, mieszkaniowe (tzw. lofty) i kulturalne. Obiekty przemysłowe stają się równoprawnymi atrakcjami turystycznymi dla muzeów sztuki, wspaniałych dzieł architektury

czy miejsc historycznych. Ważnym dla turystyki przemysłowej zagadnieniem jest interaktywność atrakcji (obsługiwanie dawnych urządzeń, możliwość spróbowania, bądź nabycia wyrobów, przejazdy zabytkowymi środkami transportu itp.).

W krajobrazie kulturowym Polski da się wyróżnić wiele ośrodków, w których narastały tradycje techniczne, godne pokazania współczesnemu turyście. Do takich tradycji zaliczyć należy rozwój techniki górniczej, którą można obserwować począwszy od prymitywnych kopalni krzemienia pasiastego w Krzemionkach Opatowskich, poprzez technikę kopalnictwa soli w Wieliczce, górnictwa kruszców koło Olkusza, kopalnictwa rud cynku i ołowiu w okolicach Tarnowskich Gór, sposobów wydobywania ropy naftowej – Bóbrka k. Krosna, do techniki górnictwa węglowego naszych czasów.

Działalność gospodarcza i zabytki techniki są również eksponowane w licznych muzeach specjalistycznych pokazujących rozwój różnych form gospodarki, zmiany techniki, sposoby produkcji. Popularność zabytków techniki związana jest z dynamicznym rozwojem turystyki przemysłowej jako jednej z form turystyki kulturowej. Wykreowano w ostatnich latach w Polsce Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego stał się produktem turystycznym bazującym na dziedzictwie przemysłowym. Jest to właściwie sieciowy produkt turystyczny skupiający obecnie 36 industrialnych atrakcji turystycznych [Gaweł, 2012]. Podobną rolę ma pełnić jedyny miejski szlak wykorzystujący dziedzictwo poprzemysłowe jakim jest Krakowski Szlak Techniki [Kruczek 2005].

Zabytki techniki stały się uznanymi atrakcjami turystycznymi, o czym świadczy duża frekwencja odwiedzających te obiekty, wśród nich prym wiedzie Kopalnia Soli w Wieliczce – Trasa Turystyczna z frekwencją sięgającą ponad 1,7 mln zwiedzających w 2018 r. Znacznie ustępuje jej Kopalnia Soli w Bochni (156 tys.). Oba te obiekty zostały połączone wspólnym wpisem na listę UNESCO w 2013 r. Zlokalizowane w Złotym Stoku Kopalnia Złota wraz z Średniowiecznym Parkiem Techniki przyciąga 185 tys. turystów. Natomiast Kopalnia Guido wraz ze skansenem górniczym „Królowa Luiza” podaje frekwencję łącznie z Muzeum Górnictwa w Zabrze na poziomie 115 tys. odwiedzających. Wyróżnić należy również Zabytkową Kopalnię Srebra i Skansen Maszyn Parowych w Tarnowskich Górach, wpisane w 2017 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, którą odwiedziło w 2018 r. 94 tys. turystów. Tajemnicze Podziemne Miasto Głuszycza – Kompleks Osówka szacuje frekwencje na poziomie 120 tys. odwiedzających. Unikatowa Kopalnia Krzemienia Pasiastego Krzemionki k. Ostrowca Świętokrzyskiego notuje w ciągu roku 32 tys. odwiedzających, a Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa w Bóbrce – najważniejsza atrakcja karpackiego dziedzictwa naftowego 31,6 tys. [Kruczek 2017].

Karpackie dziedzictwo przemysłu naftowego

Ropę naftową na terenach polskich Karpat eksploatowano od dawna. Wspominają o tym różne dokumenty XVI i XVII-wieczne, a także przywileje królewskie. Pierwsze wzmianki o pojawieniu się oleju skalnego pochodzą z roku 1530, kiedy to Seweryn Boner, podskarbi królewski króla Zygmunta Starego, burgrabia krakowski i starosta biecki szukając złota we wsi Ropa pod górą Chełm, natknął się na ów olej, który zalał mu kopalnię. Pojawiło się wówczas powiedzenie: „*Ten kto w Ropie złota szukał, ropą się oplukał*” [Ślowski 1997].

W Galicji, w okolicach Gorlic, Iwonicza, Liska, Starej Soli istnienie ropy naftowej, jako surowca do wyrobu asfaltu było znane od dawna, używano go do pokrywania dachów, uszczelniania przed wilgocią i deszczami. Wspominają o tym źródła historyczne [Encyklopedia Galicji, 1871, s. 360].

Ropę pozyskiwano poprzez zbieranie jej z powierzchni wód oraz kopanie w ziemi płytkich dołów, w których mogła się gromadzić. Studnie takie w 1791 roku istniały na pograniczu Siar i Sękowej, na gruntach Józefa Wybranowskiego dzierżawionych przez miejscowych chłopów. Na występowanie ropy w okolicach Gorlic w swoich pracach zwracali

również uwagę wybitni uczeni wieku XIX – Stanisław Staszic [1815] i Ludwik Zejszner [1848 T.III, s.519]. Istotny wkład w rozwój polskiego przemysłu naftowego wnieśli ludzie zamieszkujący od pokoleń tereny Beskidu Niskiego i wschodniej części Beskidu Sądeckiego, zwane Łemkowszczyzną. Szczególnie zasłużyli się mieszkańcy wsi Łosie, którzy już na przełomie XIX i XX w. trudnili się wędrownym handlem produktami ropopochodnymi. Przez dziesięciolecia każdej wiosny wyruszały stamtąd wozy wypełnione mazią, oliwą i smarami, które docierały do Warszawy, na Słowację, Morawy, a nawet do Wilna i Rygi [Ruszaj 2014].

Złóża ropy eksploatowane były w Kobylance, Dominikowicach, Ropicy Polskiej i Szymbarku już w 1852 r. Wtedy to ówczesny dziedzic Kobylanki książę Stanisław Jabłonowski destylował ropę naftową, pozyskując asfalt oraz naftę, która nadawała się do oświetlenia w lampach [Frydrych 2014, s. 101]. Odkryciami tymi zainteresował się Ignacy Łukasiewicz, który prowadził nieustanne badania i eksperymenty z ropą i lampą naftową. 31 lipca 1853 r. we lwowskim szpitalu na Łyczakowie po raz pierwszy zapłonęła lampa naftowa, a dzień ten zwykło się uważać za datę narodzin polskiego przemysłu naftowego¹. W następnym roku w Gorlicach, dokąd przeniósł się Łukasiewicz, zaczęła funkcjonować pierwsza na świecie uliczna lampa naftowa (Ryc. 4) [Brodawka 2014]

W połowie XIX w. powstały w Galicji pierwsze kopalnie ropy naftowej, pierwsza na świecie destylarnia ropy naftowej powstała w 1856 r. w Ułaszowicach koło Jasła². W 1886 r. w historycznej Galicji funkcjonowało już 12 destylarni i 3 rafinerie nafty [Zeh 1889]. Najważniejszym obszarem wydobycia ropy w Galicji była Ziemia Gorlicka. W 1881 r Galicja z produkcją 40 tys. ton ropy zajmowała trzecie miejsce po Stanach Zjednoczonych i Rosji, a połowa tego wydobycia pochodziła z Zagłębia Gorlickiego [Radwański, 2009; Zuzak, 2009].

¹ Warto dodać, że prace nad destylacją ropy naftowej rozpoczął mgr farmacji Jan Zeh, który po tragicznym pożarze apteki lwowskiej dopuścił Ignacego Łukasiewicza do eksperymentów i wspólnie opatentowali wynalazek lampy naftowej, bardziej obrotnym i mającym więcej szczęścia okazał się Łukasiewicz; zawiązanie przez niego spółki naftowej z Klobassą i Trzeciejskim można uważać za początek organizowania przemysłu naftowego w Galicji na wielką skalę. Niesłusznie wszystkie zasługi przypisuje się Ignacemu Łukasiewiczowi, który wykorzystał przysłowiowy „łut szczęścia” w eksponowaniu własnej osoby.

² Co prawda wcześniej, bo w 1840 r. powstała w Lucacesti-Bacau (Rumunia) pierwsza rafineria, ale był to mały zakład działający przy użyciu sprzętu pierwotnie przeznaczonego do destylowania śliwownicy. Rozpoczęte wiercenie ropy w Bóbrce w Polsce w 1854 roku zapoczątkowały światową historię górnictwa naftowego.

Ryc.1. Pierwsze kopalnie ropy naftowej w Galicji

źródło: Archiwum NAC

Wiele miejscowości na Ziemi Gorlickiej wiąże swoją historię z górnictwem naftowym. W drugiej połowie XIX w. powstały tu kopalnie, a w krajobrazie pojawiły się malownicze szyby i kiwony. W 1883 roku działało tu 56 kopalni. Równolegle powstawały rafinerie, pierwszą założyła pod koniec lat 50. XIX wieku hrabina Jadwiga Straszewska w Lipinkach. Od 1872 roku w Libuszy działała destylarnia hrabiego Adama Skrzyńskiego³. W tym czasie na Ziemi Gorlickiej powstało aż 13 destylarni ropy naftowej, wśród nich największa w Gliniku Mariampolskim, założona przez Kanadyjczyka Williama Henry MacGarveya przy wsparciu finansowym bankiera wiedeńskiego Johna Bergheima [Frydrych 2014, s.104]. Dzięki ropie Gorlice były już na tyle sławne, że to właśnie tu w latach 1877-1893 miało siedzibę Galicyjskie Karpackie Towarzystwo Naftowe [Ruszej 2014]. Również tutaj wychodziło pierwsze branżowe pismo poświęcone sprawom przemysłu naftowego „Górnik”, ukazujące się w latach 1882-1886. W pobliskim Krygu w 1885 roku powstała Szkoła Wiertaczy i Kierowników Kopalń. W 1887 roku w Siarach pojawił się Władysław Długosz, postać, która na trwale wpisała się w galicyjski przemysł naftowy [Frydrych 2014, s. 106]. Po początkowych niepowodzeniach wydobywczych oraz stracie majątku zatrudnił się w spółce Mac Garve’a i Bergheima i wyjechał do Borysławia. Wkrótce dokopał się tam do ogromnych pokładów ropy i dziś uważa się go za odkrywcę „naftowego” Borysławia. Odtąd jego kariera toczyła się coraz szybciej: awansował na dyrektora kopalń spółki, a w pierwszych latach XX wieku zaczął zakładać własne kopalnie. W 1917 roku został prezesem Krajowego Towarzystwa Naftowego, którą to godność sprawował aż do śmierci [Kutaś 1972].

³ Pamiątki związane z tym faktem, w tym destylarnię, możemy zobaczyć w Muzeum Regionalnym PTTK w Gorlicach, które nosi imię Ignacego Łukasiewicza oraz w prywatnym Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii w Libuszy.

Odkryte źródła ropy naftowej w Kobyłance i Dominikowicach, czynią te miejscowości pionierskimi w rozwoju przemysłu naftowego w świecie. Na szerszą skalę eksploatowano ropę od 1884 r. Właściciel Zagórzan i Kobyłanki hr. Adam Skrzyński, odkrył pole naftowe na wzniesieniu ciągnącym się pomiędzy Dominikowicami i Krygiem, na obszarze tzw. „Brzezinki”. Pierwszy odwiert „Kobyłanka 1” wykonany został na gruntach Skrzyńskiego przez firmę Mac Garvey i Simon Berghei do głębokości 558 m. W Kobyłance, Krygu, Libuszy rozpoczęła się w 1884 r. epoka głębszych wierceń żurawiem kanadyjskim. W Kobyłance przeprowadzono próbę bicia rekordu głębokości za pomocą urządzenia kanadyjskiego. Z powodu zwiększającego się wydobycia ropy w Kobyłance, Dyrekcja Firmy „Galicyjsko Karpackie Towarzystwo Naftowe”, dawniej „Bergheim Sp. Mac Garvey w Gliniku Mariampolskim” uzyskała w 1896 r. od starosty w Gorlicach zezwolenie na przeprowadzenie rurociągu o długości 7 km do rafinerii w Gliniku Mariampolskim. Ogółem odwiercono w Kobyłance w latach 1880 – 2000 ok. 90 odwiertów, w tym 70 produktywnych i 20 negatywnych, wydobyto ze złoża ok. 320 tys. ton ropy naftowej [Frydrych 2014 s.107]. Chociaż okres prosperity naftowej minął, widoczne na polach kiwony, trójnogi – dawny sprzęt do wydobywania ropy naftowej - przypominają, gdzie była kolebka przemysłu naftowego. Miejscowa szkoła nosi nazwę Ignacego Łukasiewicza, twórcy przemysłu naftowego.

Obok Kobyłanki, przy drodze Gorlice – Dukla, znajduje się wieś Dominikowice, z bogatymi złożami ropy naftowej. Widoczne do dziś na polach Dominikowic kiwony i trójnogi, dodają krajobrazowi uroku i niepowtarzalności. Złoże ropy Dominikowice – Kobyłanka zostało odkryte w 1860 r. Wiercenia rozpoczęto w 1885 r. przez firmę Mac Garvey i Simon Bergheim. Istniały m.in. kopalnie: „Tadeusz”, „Wanda”, „Union”, „Wilno”, „Eugenia”, „Gorlice 2”, „Ochronka”. Ogółem wykonano ok. 86 odwiertów, z których wydobyto ok. 230 tys. ton ropy naftowej [Frydrych 2014 s. 107].

Wcześniej rozwinęło się kopalnictwo w Ropicy Polskiej. Już w roku 1880 były tu 33 szyby. O pomyślnym rozwoju przemysłu naftowego w Ropicy Polskiej świadczy figura św. Barbary, patronki górników i naftowców, usytuowana przy drodze Jasło – Nowy Sącz, w sąsiedztwie kościoła parafialnego. Na szerszą skalę rozwinęło się kopalnictwo w u podnóża góry Magdalena. Istniały tu kopalnie: „Magdalena”, „Jantas”, „Zawisza”, „Zawodzie”. W rejonie Magdalena – Ropica Polska w latach 1931 – 2000 odwiercono ok. 112 otworów, ze złoża wydobyto ok. 310 tys. ton ropy naftowej. Do kopalni Magdalena, od 1956 r. przyłączono kopalnie w Szymbarku, m.in.: „Bystrzyca”, „Śląsk”, „Lasek” [Ruszej 2014].

Współcześnie, w następstwie wielu zdarzeń, kopalnie, rafinerie oraz inne zakłady gorlickiego przemysłu naftowego w większości przestały istnieć. Przedsiębiorstwami, które przetrwały do naszych czasów są: Zakład Maszyn Górniczych Glinik oraz rafineria w Jedliczu koło Jasła [Frydrych 2014, s. 113].

Zarówno w polskich jak i ukraińskich Karpatach zachowały się do dzisiaj kopalnie i rafinerie z połowy XIX w., tj. czasu, kiedy rodziły się tutaj początki przemysłu naftowego [Jawor, Kruczek, 1994; Jędrysiak, 2011]. Aby nie uległy zniszczeniu i zapomnieniu należy je otoczyć opieką, uznać za zabytki. Zmiana funkcji obszaru z przemysłowej na turystyczną służyć może ochronie środowiska i równoważenia rozwoju byłego zagłębia naftowego.

Miejsca, które są pozostałością po pionierskich czasach eksploatacji ropy naftowej stanowią jeden z wielu problemów ochrony środowiska w Karpatach i Pogórzu Karpackim [Lipiński, 2009]. Są to tereny, na których w XIX wieku wykonywano studnie kopane (kopanki) w celu eksploatacji ropy naftowej, wosku skalnego, asfaltu oraz innych minerałów. Kopanki te pozostawiano w różnym stanie technicznym i porządkowym. Tereny, na których występują kopanki należą m.in. do prywatnych podmiotów. Występują często w terenie górzystym i zalesionym, na terenach prawnie chronionych, ale również na terenach otwartych i w pobliżu zabudowań gospodarczych i mieszkalnych, gdzie przysypywane są ziemią.

W polskich Karpatach zinwentaryzowano ponad 500 takich obiektów. W wyniku naruszenia struktury geologicznej górotworu kopanki są źródłem emisji ropy i gazu⁴. Stanowią bezpośrednie zagrożenie dla środowiska, a często są już szkodą. [Lipiński, 2009]. Wiele z tych studnia nadaje się do zabezpieczenia poprzez włączenie do proponowanych szlaków naftowych, tak jak to stało się na terenie górniczego skansenu - Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego w Bóbrce. Oczyszczone i zabezpieczone studnie włączone zostały do ekspozycji obrazującej historię eksploatacji ropy i nie stwarzają już zagrożenia dla ludzi, zwierząt, gleby i roślin [Bobek, Wais, 2010].

Wyjątkowa koncentracja zabytków przemysłu naftowego ma miejsce w powiecie jasielskim, gorlickim i krośnieńskim (m.in. skansen w Bóbrce, Muzeum Przemysłu Naftowego w Libuszy oraz Muzeum w Lamp Naftowych w Krośnie). Kopalnie założone w latach 1854–1887 czynne są jeszcze do dzisiaj w Bóbrce, Wietrznie i Równem. Zachowała się infrastruktura kopalniana, spotkamy tu kiwony, kieraty z transmisjami, zbiorniki na ropę, kuźnie i warsztaty [Radwański 2009].

Formą ochrony i rewitalizacji tych zabytków są szlaki tematyczne, przeznaczone dla turystów o zainteresowaniach kulturowych. Odnotować należy powstanie kilka takich szlaków na terenie powiatu krośnieńskiego i gorlickiego. Niestety, są one nadal w początkowym stadium rozwoju i nie stały się jeszcze produktami turystycznymi.

Europejskie szlaki dziedzictwa przemysłowego

Po koniec lat 1980-tych Rada Europy rozpoczęła realizację projektu pod nazwą Europejskie Szlaki Kulturowe. Miał on na celu uświadomienie Europejczykom ich tożsamości kulturowej oraz obywatelstwa europejskiego; zachowanie i ochrona dziedzictwa jako źródła społecznego, ekonomicznego i kulturowego rozwoju otoczenia w którym żyją, nadanie miejscom, związanym z turystyką kulturową, szczególnego znaczenia z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju [Oevermann, Mieg 2015; Richards 2007].

W ramach systemu Europejskich Szlaków Kulturowych wyodrębniono Europejskie Szlaki Dziedzictwa Przemysłowego (ERIH), ich sieć łączy obiekty dziedzictwa poprzemysłowego, takie jak krajobrazy postindustrialne, nieczynne kompleksy przemysłowe czy pojedyncze zakłady. Sieć ta powstała w wyniku dotychczasowej współpracy pomiędzy europejskimi partnerami w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Holandii a finansowana jest w ramach wspólnotowego projektu Interreg II. Wzorem dla projektu ERIH był Szlak Dziedzictwa Przemysłowego w Zagłębiu Ruhry. Do tego systemu włączyła się również Polska, która reprezentuje Śląski Szlak Zabytków Techniki. ERIH funkcjonuje na zasadzie tzw. punktów kotwicznych, miejsc szczególnie ważnych dla dziedzictwa poprzemysłowego, z których rozchodzą się pomniejsze szlaki regionalne lub tematyczne [www.erih.net, dostęp 25.04.2019]. W 2017 r. było ich ponad 100, w tym 9 na terenie Polski (Zabytkowa Kopalnia „Guido” w Zabrze, Skansen Królowa Luiza w Zabrze, Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach, Tyskie Browarium, Muzeum Browaru w Żywcu, Exploseum w Bydgoszczy, Muzeum Kolejnictwa w Jaworzynie Śląskiej oraz Manufaktura w Łodzi). Szlaki ERIH łączy około 1500 miejsc w 47 krajach, powiązanych w trasy tematyczne i regionalne [European Industrial Heritage 2017]. Szlaki te nie są na ogół oznakowane z uwagi na zbyt duże odległości pomiędzy poszczególnymi obiektami.

Wydobycie i przetwórstwo ropy naftowej zaliczone zostało w systemie ERIH do szlaku związanego tematycznie z energią. Na uwagę zasługują (obok licznych muzeów

⁴ W kwietniu 2019 r. we wsi Sękowa, (znanej z wpisanego na listę UNESCO drewnianego kościoła) miała miejsce ogromna erupcja surowej ropy, gazu i solanki. Aby uniknąć skażenia środowiska materiały te podpalono, pożar trwał prawie tydzień.

prezentujących miejskie gazownie) miejsca związane z wydobyciem i przetwórstwem ropy naftowej. Jest ich stosunkowo niewiele, bo tylko dziewięć. Zestawiono je w tabeli 1. Najstarsze tego typu obiekty powstały w Rumunii oraz w Polsce. Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowego w Bóbrce ma formę skansenu rozłożonego na obszarze 20 ha, na terenie dawnej kopalni Bóbrka. Ekspozycją jest w plenerze sprzęt wiertniczy i wydobywczy, zachowano budynki kopalniane i inne obiekty dokumentujące postęp w dziedzinie przemysłu naftowego [Bobek, Wais, 2010]. Dla transgranicznego szlaku naftowego muzeum w Bóbrce powinno pełnić w przyszłości funkcje punktu kotwicznego.

Tabela 1. Muzea przemysłu naftowego i gazowego w Europie

Lp	Nazwa	Kraj	Otwarcie	Ekspozycja
1	National Museum of Oil Industry, Ploesti	Rumunia	1957	Kolekcja narzędzi i urządzeń służących do wydobycia ropy naftowej.
2	Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowego Bóbrka	Polska	1961	Zbiór obiektów, dokumentów i kolekcji łącznie z najstarszą, z 1854 r., czynna nadal kopalnia ropy naftowej.
3	Museum of the Hungarian Oil Industry, Zalaegerszeg	Węgry	1969	Zbiór maszyn, głównie z XX wieku, służących do wydobycia ropy naftowej, takich jak wiertnice, silniki, pompy, sprężarki.
4	Musée du pétrole de Merkwiller-Pechelbronn	Francja	1967	Ekspozycja składa się głównie z dokumentów, zdjęć, modeli, eksponatów i sprzętu naftowego
5	German Petroleum Industry, Wiese	Niemcy	1970	Kolekcje obejmują żurawie, zawory, pompy i „kiwony” używane do wydobywania ropy naftowej. Sekcja geologiczna wyjaśnia jak powstaje ropa i gaz.
6	Museum of the Petroleum Industry, Stavanger	Norwegia	1999	Technologia poszukiwania i pompowania ropy naftowej, życia na platformach wiertniczych na morzu.
7	Scottish Shale Oil Mines Light Railway, Almond Valley Heritage Centre, Millfield	Wielka Brytania	1983	Pokazuje historię przemysłu naftowego i jest punktem wyjścia dla szlaku dziedzictwa przez wioski gdzie eksploatuje się ropę naftową z łupków.
8	Oljeon. Analberg, Oil Island in Lake Amannigen	Szwecja	1986	Rafineria pochodząca z pionierskich lat przemysłu naftowego, zachowana w Angelsberg na Oljeon (wyspa olejowa) w jeziorze Amannigen, w pobliżu huty Engelsberg, Ekomuseum.
9	Oil Shale Museum Kaevanspark, Jaama	Estonia	2001	Kolekcja obrazów prezentujących kopalnie ropy, ekspozycja sprzętu m.in. kadz o wadze 50 ton.

Źródło: opracowanie własne

Karpackie szlaki naftowe

W nawiązaniu do bogatego dziedzictwa przemysłu naftowego na obszarze polskich i ukraińskich Karpatach powstało kilka szlaków kulturowych. Zlokalizowane są one na terenie województwa podkarpackiego, małopolskiego oraz zachodniej Ukrainy. Wyczerpywanie się pokładów, modernizacja procesów wydobywczych oraz reorganizacja struktur górnictwa nafty i gazu w nieodległej przyszłości mogą sprawić, że jedynie trasa Szlaku Naftowego i jego oznakowanie stanowią będą widomy ślad narodzin przemysłu naftowego na tym terenie.

Transgraniczny Szlak Naftowy Jasło – Lwów

Szlak ten powstał w 2002 roku z okazji rocznic 180 urodzin i 120 śmierci I. Łukasiewicza, z inicjatywy Lokalnej Organizacji Turystycznej „Beskid Niski” w Krośnie, przy współpracy z samorządami powiatowymi południowego Podkarpacia i partnerami z Ukrainy w ramach projektu PHARE 2002. Szlak został wyróżniony przez Polską Organizację Turystyczną w 2005 r. certyfikatem najlepszego produktu turystycznego, powstał też 18 minutowy film promujący szlak.

Szlak ten prowadzi przez podkarpackie obszary przemysłu naftowego i gazowego w Polsce i na Ukrainie. Jego kreacja miała na celu ocalenie od zapomnienia relikwów przemysłu naftowego, promocję regionu i docelowo stworzenie produktu turystycznego. Łączy takie miejscowości jak: Jasło, Bóbrka, Jedlicze, Zarszyn, Strachocina, Sanok, Tyrawa Solna, Wielopole, Niżankowice, Chyrów, Stary Sambor, Sambor, Drohobycz, Borysław, Truskawiec (Ryc. 2). Miejscem docelowym szlaku jest Lwów, tutaj na ul. Kopernika funkcjonuje nadal „Apteka pod czarnym Orłem”, a w gablocie aptecznej prezentowana jest oryginalna lampa Łukasiewicza.

Ryc.2. Schemat transgranicznego szlaku naftowy

źródło: <http://www.turystyka.wrotapodkarpackie.pl/index.php/szlaki-inne-niz-wszystkie/szlak-naftowy>

Szlak łączy miejsca związane z narodzinami i historią przemysłu naftowego na terenach należących w II połowie XIX wieku do austro-węgierskiej Galicji. Na trasie tego szlaku znajdziemy zarówno ślady fortun przedsiębiorców oraz pierwsze urządzenia wydobywcze i przetwórcze oleju skalnego. Wiele miejsc związanych jest z działalnością Ignacego Łukasiewicza, wynalazcy lampy naftowej i założyciela pierwszej na świecie kopalni ropy naftowej w Bóbrce (Ryc. 3) oraz destylarni i rafinerii w Ulaszowicach. Szyby naftowe zaczęły też wyrastać w okolicach Sanoka, Leska i Ustrzyk Dolnych. Najważniejszym ośrodkiem Galicyjskiego Zagłębia Naftowego stały się Borysław i Drohobycz. Szlak wiedzie

zarówno przez skanseny i muzea, w których zlokalizowano i urządzono ekspozycje poświęcone historii przemysłu naftowego, jak i miejsca, gdzie w czynnych jeszcze kopalniach napotyka się ocalałe, stare urządzenia naftowe

Trasa szlaku została tak wytyczona, aby turysta zainteresowany tematyką naftową mógł równocześnie poznać wspaniałe zabytki świeckie i sakralne przenikających się kultur, charakterystyczne dla terenów pogranicza oraz cenne walory środowiska przyrodniczego Bieszczadów, Beskidu Niskiego, Pogórza Karpackiego i Dołów Jasielsko-Sanockich. Szlak ten wzbogacono o pętle przeznaczone dla turystyki pieszej i rowerowej [Sikorska 2007].

Ryc. 3. Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowego Bóbrka

źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Skansen_muzeum.jpg

Karpacko-Galicyjski Szlak Naftowy

Szlak ten można traktować jako początkowy odcinek szlaku transgranicznego, jego przedłużenie w kierunku zachodnim. Został utworzony z inicjatywy władz samorządowych powiatu gorlickiego oraz Lokalnej Organizacji Turystycznej „Beskid Zielony”. Na szlaku znajdują się liczne pamiątki i zabytki dokumentujące historię oraz działalność pionierów przemysłu naftowego, wytypowane z uwzględnieniem kryteriów: unikatowości, wartości historycznej, wartości artystycznej otoczenia naturalnego i kulturowego oraz dostępności dla zwiedzających. Szlak prowadzi przez 13 miejscowości: Gorlice, Ropicę Polską, Szymbark, Ropę, Łosie, Bielankę, Siary, Sękową, Kryg, Kobylanę, Lipniki, Libuszę (Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii) oraz Zagórzany.

Punktem kotwicznym szlaku są Gorlice, w których zlokalizowane są liczne obiekty związane z przemysłem naftowym. W budynku Ratusza mieści się była pracownia i apteka Ignacego Łukasiewicza, pamiątki związane z tradycjami naftowymi zgromadzone są w też w Muzeum Regionalnym PTTK. Na skrzyżowaniu ul. Kościuszki i Węgierskiej znajduje się

zrekonstruowana kapliczka z pierwszą na świecie lampą naftową z 1854 r. Na terenie Gorlic realizowany jest projekt rewitalizacji terenów związanych z górnictwem naftowym. Powstaje skansen górnictwa naftowego na terenie kopalni Magdalenka, a tereny przemysłowe rafinerii nafty Glimar SA mają zostać poddane rekultywacji. Realizacja tych projektów w Gorlicach pozwoli pokazać rolę i znaczenie Gorlic w rozwoju nie tylko krajowego, ale też światowego przemysłu naftowego. Najdalej na zachód wysuniętym punktem tego szlaku jest była rafineria nafty w Sowlinach koło Limanowej [Szewczyk, 2012].

Ryc. 4. Lampa Łukasiewicza – kapliczka w Gorlicach

źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Karpacko-Galicyjski_Szlak_Naftowy

W Libuszy znajduje się prywatne Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów, byłych pracowników przemysłu naftowego. Ekspozycja składa się z dwóch działów: przemysłu naftowego i etnografii. W tej pierwszej dominują eksponaty związane z górnictwem i przetwórstwem ropy naftowej na tym terenie. Wśród eksponatów znajdują się m.in. destylarnia nafty z 1856 roku, kuźnia kopalniana z połowy XIX wieku, modele szybów z lat 1852-1939, ceramiczne galony na naftę, liczne dokumenty, mapy, narzędzia i przyrządy wiertniczne a także mundury. Ekspozycję dopełnia zbiór około 500 biogramów górników i nafciarzy. Od 2000 roku przy muzeum działa prywatna Fundacja Upowszechniania Historii Przemysłu Naftowego w Regionie Gorlicko - Bieckim, patronująca placówce i zajmująca się jej promocją [<http://www.libuszamuzeum.iap.pl>, dostęp 24.04.2019/].

Ryc. 5. Ekspozycja Muzeum w Libuszy – portrety pionierów przemysłu naftowego
 źródło: archiwum autora

Ważnym miejscem na szlaku jest Bielanka, stara wieś łemkowska, założona w XV stuleciu w dobrach Gładyszów. Przez wieki słynęła z produkcji dziegiu, leku produkowanego z żywicy sosny i brzozy, którym handlowali wędrowni dziegciarze. Ubocznym produktem dziegiu jest maź używana do smarowania osi wozów i ruchomych elementów młynów, tartaków. Ostatnich dziegciarzy z Bielanki można zobaczyć na różnych prezentacjach i imprezach turystycznych. Można też przejechać się wozem maziarskim, z przywieszonymi u boku beczułkami na maź i ropę, przykrytym płótnem, ciągnionym przez konie. W łemkowskiej wsi Łosie znajduje się Zagroda Maziarska, będąca oddziałem Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach, stanowi ona swoisty skansen etnograficzny prezentujący historię maziarstwa.

Archaiczny sprzęt wydobywczy, kiwony i trójnogi, zobaczyć można na eksploatowanych jeszcze polach naftowych w Kobylance, Lipinkach, a także w Sękowej. W tej ostatniej wzniesiono pomnik Władysława Długosza, wspomnianego już animatora przemysłu naftowego w Karpatach.

W Siarach będących dobrami rodzowymi Długoszków (secesyjny zespół pałacowo-parkowy), powstały pierwsze w Zachodniej Galicji studnie ropne. Spotkamy tu dawne urządzenia wiertnicze z czynnymi otworami „Siary 101” (na posesji prywatnej) oraz „Siary 105”.

Ważnym punktem na mapie Karpacko – Galicyjskiego Szlaku Naftowego jest Kryg, z widocznymi w krajobrazie kiwonami i kopalnią ropy naftowej. O górniczych tradycjach tej miejscowości świadczy figura św. Barbary – patronki górników, a w Szkole Podstawowej im Ignacego Łukasiewicza znajduje się poświęcona mu Izba Pamięci z kolekcją lamp naftowych.

Ryc. 6. Tablica Szlaku Karpacko – Galicyjskiego w Szymbarku
źródło: archiwum autora

Proponowane są także inne szlaki tematyczne, jeden z nich ma formę ścieżki dydaktycznej nazwanej „**Światowa Kolebka górnictwa naftowego**” i prowadzić ma po miejscowościach związanych z rozwojem przemysłu naftowego (Bóbrka, Chorkówka, Krosno, Rogi, Wietrzno i Równie), a także eksploatacją wód mineralnych w Iwoniczu Zdrój i Rymanowie Zdrój [Radwański 2009]. Drugi to trasa geoturystyczna o zasięgu transgranicznym „**Śladami olbrzymich wymarłych ssaków, wosku ziemnego, ropy naftowej i soli**” łącząca takie miejscowości jak: *Starunia* (miejsce odnalezienia nosorożca włochatego w złożach wosku ziemnego) – miejsca związane z przemysłem naftowym: Borysław – Lwów – Bóbrka oraz Bochnię i Wieliczka (Kopalnie Soli wpisane na listę UNESCO) – Kraków (muzea przyrodnicze) [Radwański 2009].

Powstanie szlaków tematycznych związanych z górnictwem i przemysłem naftowym jest szansą na rewitalizację całego regionu Beskidu Niskiego i Dołów Jasielsko-Sanockich o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych (6 drewnianych obiektów sakralnych wpisanych na Listę Dziedzictwa UNESCO). Opisane wcześniej obiekty przemysłu naftowego połączone szlakami tematycznymi spełniają w najwyższym stopniu kryteria proponowanego przez Ł. Gawła modelu AUDEE, służącego do oceny atrakcji turystycznych. Na model ten składają się takie czynniki jak: autentyczność, unikatowość, doznania, ekspozycja i edukacja (2014, s. 57-65). Są one bowiem autentyczne i zarazem unikatowe, dokumentują historie

rozwoju przemysłu naftowego w Karpatach. Zapewniają poprzez dobrze skomponowane ekspozycje wysokiej wartości doznania, są też znakomitym narzędziem edukacji.

Należy zadać sobie pytanie czy turystyka postindustrialna stwarza szanse zarówno dla ochrony zasobów przyrody i krajobrazu, jak i dla kreowania nowych miejsc pracy i źródeł dochodu lokalnej społeczności. Odpowiedzieć na tak zadane pytanie uzyskać można na podstawie przeprowadzonej poniżej analizy SWOT.

Metodą SWOT pozwala na wyszczególnienie mocnych (*strengths*) i słabych (*weaknesses*) stron oraz szans (*opportunities*) i zagrożeń (*threats*) [Kotler, Kevin 2000]. Jest to metoda stosowana we wszystkich obszarach planowania strategicznego jako uniwersalne narzędzie pierwszego etapu analizy. Mocne i słabe strony odnoszą się do zjawisk dotyczących przedmiotu analizy, a szanse i zagrożenia to uwarunkowania zewnętrzne. SWOT jest algorytmem analizy strategicznej, podsumowaniem generalnej oceny bieżącej kondycji i potencjału rozwojowego. Analiza SWOT znalazła zastosowanie w badaniach marketingowych, ale z powodzeniem stosowana jest również w projektach turystycznych [Walas, Kruczek, 2013].

W przedstawionej poniżej analizie SWOT wykazano słabe i mocne strony projektów, szansę na ich realizację ale i realne zagrożenia.

Tabela 2. Analiza SWOT dla transgranicznego szlaku naftowego

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ↪ Unikalny charakter zabytków związanych z górnictwem i przetwórstwem ropy naftowej, ↪ Tradycje historyczne – kolebka światowego przemysłu naftowego, ↪ Kreacja Muzeum PNIG w Bóbrce na punkt kotwiczny Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Kulturowego, ↪ Usytuowanie obiektów poprzemysłowych w krajobrazie beskidzkim i pogórskim, wysokie walory estetyczne, ↪ Sąsiedztwo parków narodowych i krajobrazowych oraz rezerwatów przyrody, ↪ Zabytkowe układy i osadnicze miast i wsi, zabytki sakralne (kościół, cerkwie, synagogi) wpisane na listę UNESCO, pałace, zamki, dwory, ↪ Liczne muzea, skanseny, galerie na trasie szlaku naftowego (Gorlice, Jasło, Krosno, Żarnowiec, Sanok, Ustrzyki Dolne, Sambor, Drohobycz, Lwów), ↪ Znaczny potencjał organizatorów turystyki, obiektów noclegowych i gastronomicznych niezbędnych do tworzenia sieciowego produktu turystycznego, ↪ Zasoby kadrowe – duża liczba 	<ul style="list-style-type: none"> ↪ Dostępność komunikacyjna do regionu - brak szybkich transeuropejskich i krajowych połączeń komunikacyjnych, ↪ Słaba dostępność do poszczególnych obiektów na szlaku, ↪ Znaczna długość szlaku i jego przebieg przez różne jednostki administracyjne, ↪ Niechęć do współpracy podmiotów i organizacji przy tworzeniu sieciowych produktów turystycznych, ↪ Niska świadomość społeczna wartości obiektów poprzemysłowych, ↪ Zły stan techniczny wielu obiektów na szlaku, ↪ Niedocenywanie lokalnych wartości kulturowych i przyrodniczych, ↪ Brak jednolitego oznakowania szlaku, ↪ Niedostateczna promocja zabytków górnictwa i przemysłu naftowego jako atrakcji turystycznych, ↪ Brak spakietowanych ofert zwiedzania szlaku naftowego, małe zainteresowanie touroperatorów tworzeniem takich propozycji, ↪ Słaba zagospodarowanie turystyczne ukraińskiej części szlaku.

<p>pasjonatów przemysłu naftowego, wolontariuszy, lokalnych organizacji turystycznych oraz samorządu zainteresowanych tworzeniem i komercjalizacją szlaku naftowego,</p>	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ↪ Rekultywacja i rewitalizacja dawnych kopanek oraz destylarni i rafinerii ropy naftowej, ↪ Rozwój turystyki kulturowej nawiązujące do reguły 3xE (<i>Education, Entertainment, Exciment</i>), 4xH 4xH (<i>Habitat, Heritage, History, Handicrafts</i>) ↪ Korzystne trendy dla rozwoju turystyki przemysłowej na świecie i w Polsce, ↪ Wzrost tak krajowego i międzynarodowego ruchu turystycznego w Europie Środkowej i Wschodniej, ↪ Globalizacja światowej turystyki, możliwość korzystania z międzynarodowych wzorów, ↪ Współpraca transgraniczna z partnerami na Ukrainie, ↪ Możliwość pozyskania środków finansowych z funduszy UE na finansowanie projektu komercjalizacji szlaku. 	<ul style="list-style-type: none"> ↪ Brak środków finansowych na realizację projektu komercjalizacji szlaku naftowego, ↪ Trudne i uciążliwe procedury pozyskiwania środków finansowych z funduszy UE, ↪ Konkurencja ze strony innych regionów i miejsc docelowych oraz szlaków tematycznych dla turystyki kulturowej, ↪ Destabilizacja sytuacji politycznej na wschodniej granicy, obniżenie poziomu bezpieczeństwa turystów, ↪ Peryferyjność szlaku naftowego w relacji do głównych centrów recepcji światowej i krajowej turystyki (Kraków, Warszawa, Tatry, Zakopane), ↪ Niechęć do współpracy podmiotów reprezentujących różne regiony administracyjne (powiaty gorlicki, jasielski, krośnieński i bieszczadzki).

Źródło: opracowanie własne

Przeprowadzona analiza SWOT dla karpaccich szlaków naftowych wskazuje na przewagę mocnych stron i szans, co pozwala na przyjęcie strategii maxi – maxi [Walas, Kruczek 2013]. Oznacza to możliwość dywersyfikacji produktów i zdobywanie nowych nabywców. W oparciu o zlokalizowane na szlaku obiekty można tworzyć zarówno produkty jednotematyczne, zorientowane na dziedzictwo przemysłu naftowego, dedykowane pasjonatom tej dziedziny, jak i łączyć odwiedzenia flagowych obiektów naftowych z innymi atrakcjami turystycznymi oraz z wyjazdami w celach wypoczynkowych, wędrowniczych po górach czy nawet pobytach w sanatoriach. Największym problemem jest jednak komercjalizacja szlaków i przekonanie organizatorów turystyki, że taka oferta znajdzie nabywców.

Wnioski

Zachowane w polskich i ukraińskich Karpatach obiekty oraz urządzenia górnictwa i przemysłu naftowego mają wysoką wartość dla dziedzictwa kulturowego, dokumentują bowiem powstanie i rozwój światowego przemysłu naftowego, kolebka którego znajduje się właśnie tutaj. Ich rozproszenie i zły stan techniczny skłania do działania na rzecz ochrony tego dziedzictwa i udostępnienia dla potrzeb gospodarki turystycznej. Rosnąca popularność

turystyki przemysłowej na świecie i w Polsce jest szansą na tworzenie produktów turystycznych opartych o atrakcje związane z obiektami poprzemysłowymi. Najlepszą formą dla popularyzacji dziedzictwa poprzemysłowego oraz rewitalizacji środowiska naturalnego są projektowane szlaki naftowe.

Rewitalizacja dawnego zagłębia naftowego jako regionu turystycznego z wykorzystaniem obiektów poprzemysłowych służyć może również społeczności lokalnej w postaci tworzenia nowych miejsc pracy, rozwoju infrastruktury i poprawy warunków ekonomicznych tego stosunkowo biednego regionu Polski. Czynnikiem ułatwiający realizację tego zadania jest występowanie na omawianym obszarze wysokiej wartości atrakcji turystycznych, w tym wpisanych na listę UNESCO drewnianych obiektów sakralnych, wybitnych walorów krajobrazowych z dwoma parkami narodowymi oraz uzdrowisk. Utrudnia natomiast rozwój turystyki słaba dostępność komunikacyjna regionu i niska świadomość społeczna wartości obiektów poprzemysłowych

Realizacja tego zadania i osiągnięcie zakładanych efektów wymaga jednak współpracy wszystkich podmiotów zainteresowanych szlakami, czyli władzy samorządowej, lokalnych organizacji turystycznych oraz podmiotów świadczących usługi dla turystów. Analizowane szlaki nie spełniają kryteriów produktu turystycznego ze względu na brak procesu ich komercjalizacji [Gaweł, 2012]. Konieczne jest współdziałanie podmiotów gospodarczych oraz tworzenie pakietów turystycznych, a także sieciowych produktów. Działania te powinny być wspierane przez stronę rządową poprzez ułatwienie starań o pozyskanie finansowania ze środków UE dedykowanych na współpracę transgraniczną. Udane przykłady funkcjonowania podobnych szlaków w Polsce i Europie Zachodniej (np. Śląskiego Szlaku Zabytków Techniki, Zollverein w Zagłębiu Ruhry) będą wzorem dla kreacji i zarządzania karpackimi szlakami naftowymi.

Bibliografia

- Bobek Cz., Wais T., 2010, *Górnicza likwidacja i rekonstrukcja XIX-wiecznych kopanek na przykładzie Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce*. [w:] I Konferencja Muzeów Górniczych i Skansenów Podziemnych w Polsce. Muzeum Żup Solnych, Wieliczka
- Brodawka M., 2014, *Ignacy Łukasiewicz – pionier przemysłu naftowego*. [w:] *Historia polskiego przemysłu naftowego*, red. M. Boryń, A. Chodubski, B. Duraj. Wyd. Adama Marszałek, Toruń
- Derek M., 2010a, *Turystyka przemysłowa jako forma turystyki zrównoważonej*. [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. T. VI, *Turystyka zrównoważona*. Red. Z. Młynarczyk, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Domański B., 2001, *Przekształcenia terenów poprzemysłowych w województwach śląskim i małopolskim - prawidłowości i uwarunkowania*, [w:] Z. Ziolo (red.), *Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej*, Komisja Geografii Przemysłu PTG, Warszawa, ss. 51 – 59
- Cultural tourism trends in Europe: a context for the development of Cultural Routes, 2011*, In: Khovanova-Rubicondo, K. (ed.) *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, s. 21-39
http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/StudyCR_en.pdf
- Dziedzictwo przemysłowe jako element zrównoważonego rozwoju turystyki*, 2008, Materiały konferencyjne z V Międzynarodowej konferencji, Zabrze
- Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji*, 1871, red. A. Sznajder, t. I, str. 360 pod hasłem : Asfalt, Lwów
- European Industrial Heritage: The International Story*, 2017, ERIH www.erih.net
- Fridrich M., 2014, *Ziemia gorlicka a rozwój polskiego przemysłu naftowego*. [w:] *Historia polskiego przemysłu naftowego*, red. M. Boryń, A. Chodubski, B. Duraj. Wyd. Adam Marszałek, Toruń

- Gaweł Ł., 2012, *Szlaki dziedzictwa kulturowego – praktyka zarządzania*. Refleksje po audycie Śląskiego Szlaku Zabytków Techniki, Turystyka Kulturowa nr 2
- Gaweł Ł., 2014, *Przemysłowe dziedzictwo kulturowe a rozwój turystyki. Zastosowanie modelu AUDEE do oceny industrialnych atrakcji turystycznych*. Turystyka Kulturowa nr 11
- Goodall B., 1990, *The Dynamics of Tourism Place Marketing*. [w:] red. G. Ashworth, B. Goodall, *Marketing Tourism Places*, London, Routledge
- Handsuh H., 2005, *Tworzenie wzorca jakości dla turystyki dziedzictwa przemysłowego*, [w:] T. Burzyński, M. Łabaj (red.), *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne*. Materiały z II konferencji międzynarodowej, Zabrze, 12–13.05.2005, Wyd. GWSH, Katowice, s. 29–39
- Hewison, R., 1987, *The Heritage Industry Britain in a Climate of Decline*. Methuen, London
- Industrial Heritage and Agri/Rural Tourism in Europe*. European Parliament's Committee on Transport and Tourism. Brussels, 2013. European Union (<http://www.europarl.europa.eu/studies>)
- Jawor E., Kruczek J., 1994, *Geologia złóż ropy i gazu* (w:) Wolwicz R. (red.) *Historia polskiego przemysłu naftowego*. Stow. Inż. i Tech. Przem. Naft. Brzozów-Kraków: s. 61-159
- Jędrusiak T., 2011, *Turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych – zagadnienia ogólne*. Turystyka kulturowa. Nr 6
- Jansen-Verbeke, M., 1999, *Industrial heritage: A nexus for sustainable tourism development*. *Tourism Geographies*, 1, (1), 70-84
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
- Kotler P., Kevin L.K., 2000, *Marketing Management*. Prentice Hall, 14 th edition
- Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk (red.) *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Geografia Turyzmu, 1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Kronenberg M., 2012, *Wpływ zasobów dziedzictwa przemysłowego na atrakcyjność turystyczną miasta. Przykład Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
- Kruczek Z., 2005, *Szlaki przemysłowe produktami turystyki specjalistycznej*. Zeszyty Naukowo-Techniczne. Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Komunikacji. Seria Materiały konferencyjne. Zeszyt nr 74, Kraków
- Kruczek Z., 2011, *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*. Proksenia. Kraków
- Kruczek Z., 2016, *Post-industrial Tourism as an Opportunity for Revitalising the Environment of the Former Oil Basin in the Polish Carpathian Mountains*. *Polish Journal of Environmental Studies* Vol. 25, No. 2, ss. 895-902, DOI: 10.15244/pjoes/61241
- Kruczek Z., 2017, *Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych w latach 2011-2015. Dynamika, trendy, studia przypadków*. Proksenia, Kraków
- Kutaś P., 1972, *Powiat Gorlicki. Przyroda, architektura, kultura, wypoczynek*. Wyd. Promo, Gorlice
- Lipińska E.J., 2009, *Dziedzictwo czy ryzyko środowiskowe pozostałości dawnych robót górnictwa naftowego? W: Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych*, Red. J. Skowronek. Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno
- Naziębło J., 2008, *Dziedzictwo przemysłowe Żyrardowa a możliwości zagospodarowania turystycznego*, [w:] W. Kaprowski, F. Midura, J.W. Sienkiewicz (red.), *Dziedzictwo przemysłowe Mazowsza i jego rola w turystyce*, Almamer, Warszawa, ss. 215 – 221
- Lenartowicz K., Ostręga A., 2012, *Revitalisation of Post-Industrial Areas Through the Preservation of Technical Heritage in Poland*. *AGH Journal of Mining and Geoengineering*. Vol. 36, No. 2
- Oevermann H., (red), Mieg H. (red), 2015, *Industrial heritage sites in transformation: clash of discourses*, New York, Routledge, <https://doi.org/10.1080/17535069.2015.1050203>
- Paluch M., 2014, *Rola turystyki w rewitalizacji małych miast przemysłowych i regionów - studia przypadków Cork, Jeffersonville, New Albany i Regionu Walonii*. Turystyka Kulturowa nr 11
- Radwański A.R., 2009, *The Ignacy Łukasiewicz Memorial Museum of Oil and Gas Industry in Bóbrka and historical monuments of petroleum and salt industries in the vicinity of Krosno (the Polish Outer Carpathians)*, GEOTURYSTYKA 3 (18)
- Richards G., 2007, *Cultural Tourism. Global and Local Perspective*. New York Howart

- Robinson M., 2000, *Industrial tourism*, [w:] J. Jafari (red.) *Encyclopedia of tourism*, Routledge, Londyn, 305
- Ruszaj K., 2014, *Gorlicki przemysł naftowy. Od powstania do współczesności*, Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów, <http://www.muzeum.gorlice.pl/teksty/gorlicki-przemysl-naftowy.pdf> [dostęp: 23.05.2019]
- Sikorska E., *Szlak Naftowy*, 2007, [w:] *Rozwój turystyki industrialnej. Promocja Karpacko-Galiczyjskiego Szlaku Naftowego*. Materiały pokonferencyjne. Jasło, 2007
- Staszic S., 1815, *O ziemiórództwie Karpatów i innych gór i równin Polski*. Reprint Wydawnictwo Geologiczne, Warszawa
- Swarbrooke J., 2002, *The development and management of visitors attractions*, Butterworth – Heinemann, Oxford
- Szewczyk A., 2012, *Sowliny — the Center of the Petroleum Industry at the Very West End of the Carpathian-Galician Petroleum Route. Current Condition, Problems with Revitalization*. AGH Journal of Mining and Geoenvironment. Vol. 36, No. 1
- Ślaski T., *Początki i rozwój kopalnictwa naftowego na Podkarpaciu w historycznym zarysie*, Biecz 1997
- Turystyka w obiektach poprzemysłowych. Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce*, 2004, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa
- UNWTO Tourism Highlights*, 2017 Edition. www. <http://publications.unwto.org/>. 14.04.2018
- Walas B., Kruczek Z., 2013, *Marketing*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa
- Zeh J., 1889, *Pierwsze objawy przemysłu naftowego w Galicji*, „Czasopismo Towarzystwa Aptekarskiego”, nr 12
- Zejszner L., 1848, *Podróże po Beskidach czyli opisanie części gór Karpackich, zawartych pomiędzy źródłami Wisły i Sanu*, Biblioteka Narodowa, Reprint
- Zuzak, J., 2009, *The Guide. The Ignacy Łukasiewicz Memorial Museum of Oil Industry in Bóbrka*. Museum of Oil and Gas Industry Foundation, Bóbrka

Netografia

- <http://www.libuszamuzeum.iap.pl>, dostęp 24.04.2019/]
- www.erih.net
- www.europarl.europa.eu/studies
- [www. http://publications.unwto.org/](http://www.http://publications.unwto.org/)
- <http://www.turystyka.wrotapodkarpackie.pl/index.php/szlaki-inne-niz-wszystkie/szlak-naftowy>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Karpacko-Galiczyjski_Szlak_Naftowy

The role of tourism in preserving the heritage of the oil industry in the Polish Carpathians

Abstract:

The oldest oil field in the world, located in the Polish Carpathian Mountains, is ending its production activity. Former mines and distilleries have become historic technological monuments, and many structures are in need of rehabilitation. Post-industrial tourism presents an opportunity for rescuing industrial heritage and protecting the natural environment. The focus of this article is on the mining and oil industry traditions in the Polish Carpathian Mountains, and the region's heritage is appraised in tourist attraction categories. The authors concentrate on the possibilities of using oil routes for post-industrial tourism as a form of revitalisation of post-industrial monuments and sustainable development for the region. The planned routes will be registered in the system of European Routes of Industrial Heritage. A SWOT analysis was done for the Carpathian oil route, and attention was drawn to the benefits for the natural environment and local communities resulting from the creation of tourist routes

Keywords: Polish Carpathians, oil industry monuments, revitalisation, culture routes